

2. Rubinshteyn S. L. Bytie i soznanie // Izbrannye filosofsko-psikhologicheskie trudy. Osnovy ontologii, logiki i psikhologii. — M.: Nauka, 1997.
3. Vysotskiy A. I. Vozrastnaya dinamika volevoy aktivnosti shkolnikov i metody ee izuchenie : avtoref. dis. ... d-ra psikhol. nauk / A. I. Vysotskiy. — L., 1982. — 41 s.
4. Berezovska I. V. Sotsialno-psikhologichni aspekty rozvytku volovoi sfery u studentiv // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psikhologii: Zbirnyk nauk. prats Instytutu psikhologii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy / Za red. S.D. Maksymenka — K.: 2006. T. VIII, chast.8. — S. 26-31.
5. Puni A. Ts. O samovospitanii voli sportsmena / A. Ts. Puni // Problemy psikhologii sporta. — M. : Fizkultura i sport, 1962. — 122 s.
6. Manokha I P. Perspektivy psikhologo-dyskursyvnykh doslidzhen v suchasniy psikhologii mystetstva / I. P. Manokha, K. A. Fetisova // Probl. zah. ta ped. psikhologii : zb. nauk. pr. - 2011. - 13, ch. 6. - S. 162-169.
7. Khabaeva L. M. Psikhologo-akmeologicheskie usloviya i faktory formirovaniya professionalnoy motivatsii v strukture professionalnogo samovospitaniya lichnosti studenta vuza [Yelektronnyy resurs] / Larisa Muratovna Khabaeva. — Rezhim dostupa: <http://www.viu-online.ru/science/publ/bulletin7/page8.html>.
8. Psikhologicheskie issledovaniya problemy formirovaniya lichnosti professionala / [pod red. V. A. Bodrova]. — M. : Nauka, 1991. — 234 s.
9. Rybalka V. V. Psikhologhiia pratsi osobystosti / V. V. Rybalka : navch.-metod. posibnyk. — K. — Kremenchuk : P P. Shcherbatykh, 2006. — 76 s.

Отримано редакцією 15.10.2017 р.

УДК 378.016: 811

Валентина Антонівна Каліш,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, e-mail: va-kl@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ КУРСІВ

Стаття присвячена проблемі формування громадянської свідомості майбутніх учителів української мови і літератури як суттєвого критерію громадянськості у процесі вивчення лінгвістичних дисциплін у вищому педагогічному закладі. З'ясовано сутність ключових понять, обґрунтовано, що громадянська свідомість студентів-філологів виявляється у ціннісному ставленні, прихильності до рідної мови, відповідальності за її долю на сучасному етапі і в майбутньому, у бажанні користуватися державною мовою у всіх сферах діяльності, у сприянні через мову відродженню і пропагуванню історії, культури, традицій українського народу. Виокремлено аспекти вивчення мови у її зв'язку з суспільством, когнітивною діяльністю людини, народом, його культурою і визначено теоретичні питання, засвоєння яких забезпечить реалізацію поставлених цілей, окреслено зміст і види навчально-наукової діяльності студентів, спрямованих на виховання у них якостей громадянина.

Ключові слова: громадянин, громадянськість, громадянська свідомість, мова, соціокультурні тексти.

Постановка проблеми. Актуальність означеної у публікації проблеми зумовлена сучасними тенденціями демократичних трансформацій в Україні, утвердження незалежності держави, самобутності українського народу, процесами націєтворення, інтегрування до європейського простору. Відтак, як зазначає Л. Мацько, «нині в Україні актуальним є питання державної ваги – виховання державницького народу: громадян України української національності та інших національностей, які свідомо прилучаються до українства, розбудовують і змінюють українську державу, тих, хто в ній живе і хоче жити як у власному доброму і добротному домі» [1, с. 101]. Виховання громадянина є пріоритетним завданням шкільних навчальних закладів, про що йдеться у законодавчо-нормативних документах у галузі сучасної освіти, які орієнтують педагогічні колективи

на формування громадянина України, громадянської свідомості, відповідальності, усвідомлення цінності свободи, прав людини, готовності до компетентної участі у суспільно-політичному і громадському житті. Реалізація поставлених завдань значною мірою залежить від особистості учителя, його громадянської свідомості і позиції. А отже, важливим завданням вищого педагогічного закладу є підготовка майбутнього вчителя з високим рівнем професіоналізму і зі стійким морально-ціннісним ставленням до держави, нації, народу, до себе як громадянина України, готового до реалізації навчальних і виховних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема громадянськості, становлення особистості громадянина є об'єктом розгляду таких наук, як правознавство, психологія, історія, соціологія і, особливо, педагогіка. Значний внесок у становлення теоретико-методологічних засад громадянської освіти і виховання зробили відомі педагоги і просвітителі, зокібна М. Грушевський, М. Костомаров, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко та інші. Зокрема, К. Ушинський значну увагу приділяв моральному вихованню як важливому складнику громадянського. Педагогічна діяльність В. Сухомлинського була спрямована передусім на формування громадянина, патріота, високоморальної особистості.

Проблема громадянськості, громадянської свідомості, громадянської позиції молодого покоління розглядається сучасними психологами і педагогами у зв'язку з процесом формування особистості (О. Алексєєва, І. Бех, М. Боришевський, П. Вербицька, Н. Дерев'яно, Ю. Завалевський, І. Зязюн, О. Красовська, В. Кремінь, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Москалець П. Омельченко, О. Пометун, В. Поплужний, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Ярмаченко та інші) і потрактовується як ціннісна орієнтація останньої, інтегративна моральна якість особистості, соціальна компетенція, морально-правова культура особистості, світоглядно-психологічна характеристика людини, найвища духовна потреба, духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, як позиція особистості відносно своєї держави, народу, орієнтація особистості на державу як на цінність тощо. На думку П. Вербицької, «громадянськість – усвідомлення своєї приналежності до суспільства, прагнення служити йому» [2, с. 15–16]. Дослідники наголошують, що інтенсивне реформування політичного, економічного, духовного життя українського суспільства потребує прискореного розвитку і формування громадянської свідомості й позиції молоді та дітей, які здатні побудувати демократичне громадянське суспільство, діючи за принципами конституційної демократії та поваги до прав людини [3, с. 42–43].

Сутність, зміст, сучасні тенденції, педагогічні умови, принципи, форми і методи формування громадянськості учнівської і студентської молоді, охоплюючи й майбутніх педагогів, висвітлено у наукових публікаціях і дисертаційних дослідженнях М. Бабкіної, О. Батішевої, Н. Бібік, П. Волошина, О. Кафарської, І. Кравченка, Н. Нікітіної, О. Шестопалюк та ін.

У моделюванні системи громадянського виховання особистості дослідники спираються на сутність таких ключових понять, як, зокрема, громадянськість, громадянин. У трактуванні першого поняття науковці в основному спираються на дефініції, подані у словниках, наприклад: «Громадянськість – це спрямованість на користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; виконання правил і обов'язків, встановлених законами держави» [4, с. 27]; «усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище» [5, с. 75].

Слушним для нашої розвідки є трактування поняття «громадянин», яке О. Шестопалюк у своїй монографії «Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні аспекти» розглядає з педагогічної точки зору, зокрема: «Громадянин – це самобутня індивідуальність, особистість, що усвідомлює єдність духовно-етичного і правового обов'язку, відчуває себе частиною своєї Батьківщини [6, с. 69].

І. Бех до найважливіших громадянських якостей, якими має оволодіти людина, відносить громадянську свідомість, почуття громадянської гідності, громадянської відповідальності та обов'язку, громадянську мужність, прихильність до державних інтересів, суспільну ініціативність, громадянську дисциплінованість, національну гідність, готовність захищати Батьківщину, піклування про державну мову, про природу, правосвідомість, громадянську активність, вірність, політичну волю, прихильність до загальнолюдських цінностей, повагу до національних традицій, державний оптимізм [7, с. 4–5].

Загальнотеоретичні настанови реалізації проблеми формування свідомого, відповідального,

компетентного громадянина-патріота України розкрито у державно-нормативних, законодавчих документах, концепціях громадянської освіти і виховання в Україні, за якими громадянськість – це реальна можливість утілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадських прав особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства.

Окремі аспекти виховання громадянина України, громадянської свідомості особистості окреслено у лінгвістичних працях (П. Гриценко, Л. Масенко, Л. Мацько, О. Мисечко, О. Пономарів, П. Селігей та ін.), присвячених розкриттю націє- та державоутворювальної функції мови, внеску відомих мовознавців у процес формування особистості свідомого громадянина України.

Одним із суттєвих критеріїв громадянськості, за твердженням дослідників, є громадянська свідомість, яка і є об'єктом нашої розвідки.

Формулювання мети статті. Мета нашої публікації – розкрити можливості лінгвістичних курсів у формуванні в майбутніх філологів громадянської свідомості, визначити теоретичні питання, засвоєння яких забезпечить реалізацію означених цілей, окреслити зміст і види навчально-наукової діяльності студентів, спрямованих на виховання у них якостей громадянина.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз теоретичних джерел, формування громадянської свідомості – це складний процес усвідомлення особистістю своєї громадянської сутності, оволодіння національними і духовними цінностями народу, готовності до національно-патріотичної активності у розбудові держави, відстоюванні її незалежності, реалізації національної ідеї. Громадянська свідомість особистості виявляється у «свідомому, відповідальному ставленні до Батьківщини, народу, суспільного життя, сучасником і діячем якого вона є» [8, с. 45].

Лінгвістичні курси, передбачені навчальним планом підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, мають значні можливості для громадянського виховання студентської молоді, формування її громадянської свідомості, оскільки об'єктом їх є мова в усіх її виявах, станах і формах як загальнонародне явище, універсальна невід'ємна належність людини. Мова, за твердженням І. Огієнка, «найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ» [9, с. 6], саме мова «приносить людині найбільше й найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери» [9, с. 6]. З огляду на пріоритети підготовки фахівців у сучасній вищій школі вважаємо за першочергове завдання викладача-словесника – вибудувати таку модель опанування студентами лінгвістичних дисциплін, щоб виховний аспект тісно переплітався із навчальним. У процесі вивчення таких нормативних курсів, як вступ до мовознавства, загальне мовознавство, сучасна українська мова, історія української літературної мови у майбутніх філологів, окрім знання про мову як системно-структурне утворення, умінь і навичок виявляти, аналізувати, використовувати мовні одиниці і категорії, необхідно сформувати:

- розуміння мови як важливого чинника забезпечення повноцінного існування суспільства, відображення суспільно-національної картини світу, репрезентації інтересів держави, суспільства, кожного громадянина;
- усвідомлення значення рідної мови для формування інтелекту, духовно-емоційної сфери особистості, професійного зростання і утвердження в суспільстві, а, отже, і необхідності досконало, вільно володіти державною мовою в усіх сферах суспільної діяльності людини;
- ставлення до рідної (національної, державної) мови як до інтелектуальної, духовної і культурної цінності, яку потрібно вивчати, утверджувати, зберігати і розвивати;
- спроможність самостійно аналізувати мовну дійсність, виробляти й обґрунтовувати власні оцінки;
- розуміння мови як засобу самоусвідомлення, самотворення, самовираження та самореалізації особистості;
- бажання дбати про престижність української мови, виконувати рідномовні обов'язки;
- систему ціннісних і соціальних орієнтацій, ставлення до суспільства, держави, нації, до себе як до громадянина.

Громадянська свідомість студентів-філологів виявляється у ціннісному ставленні, прихильності до рідної мови, відповідальності за її долю на сучасному етапі і в майбутньому, у бажанні користуватися державною мовою у всіх сферах діяльності, сприянні через мову відродженню і пропагуванню історії, культури, традицій українського народу. Зазначене є обов'язковими складниками професіограми вчителя-словесника, завдання якого – сформувати мовну особистість, мовця, який досконало, усвідомлено, творчо володіє українською мовою, користується

нею як засобом самотворення, вираження своїх інтелектуальних, емоційно-вольових можливостей та утвердження в суспільстві в різних видах діяльності. На уроках української мови і літератури упродовж шкільного навчання учитель має виховати «носія української національної ідеї, який розуміє національну своєрідність української картини світу, знає константи української національної культури і володіє лінгвокультурами, є самоідентифікованим українцем» [Цит. за 1, с. 75].

Отже, відповідно до суспільних запитів в організації навчальної діяльності студентів, зорієнтованої на опанування лінгвістичною компетентністю, чільне місце має займати громадянське, патріотичне, морально-етичне, мовне виховання, що забезпечить становлення особистості сучасного вчителя – професіонала, громадянина, високоморальної особистості, здатної плідно й результативно працювати в умовах сучасної школи, приймати правильні рішення відповідно до сучасних суспільних викликів.

Формування у процесі лінгвістичної підготовки майбутніх філологів громадянської свідомості, громадянської самовизначеності, гідності, активної суспільної позиції, прагнення до участі у державо-і націєтворчих процесах, національно-патріотичних почуттів має набути системного характеру. Забезпечення цього можливе у тісному взаємозв'язку системно-структурного та соціолінгвістичного, етнолінгвістичного і лінгвокультурного, когнітивного та інших підходів до розгляду мови.

Соціолінгвістичний підхід передбачає вивчення соціальних аспектів розвитку мови, її суспільних функцій, особливостей взаємозв'язку мови і суспільства. Відповідно до навчальних програм зі вступу до мовознавства, загального мовознавства з огляду на соціолінгвістичний аспект студенти мають засвоїти такі питання:

- природа і сутність мови, її функції у суспільстві;
- роль мови як базового чинника самоідентифікації у процесі формування етнічної ідентичності, взаємозв'язок мови, нації і держави;
- залежність стану мови від соціальної організації суспільства, рівня економічного розвитку, державності, незалежності країни, явищ надбудовного характеру, демографічних процесів тощо;
- форми існування мови;
- норми мовного вживання в соціумі, особливості мовного варіювання, зумовленого соціальними розбіжностями й відмінностями умов спілкування;
- проблеми багатомовності і, особливо, двомовності;
- поняття національної, державної, рідної мови, вибір (індивідуальний або колективний) мови спілкування в умовах двомовності, чинники, які забезпечують стійкість мови тощо.

Важливим для формування громадянської свідомості студентів є теоретико-методологічне осмислення мови як головної ознаки і символу нації, вагомого чинника самобутності і незалежності народу, фундаменту громадянського суспільства.

Відповідно до змісту загальнотеоретичних мовознавчих курсів студенти мають осмислити сутність таких понять, як «мовна ситуація», «мовна політика», чинники формування мовної ситуації та її особливості в різних країнах, її залежність від мовної політики. Розглядаючи зазначені питання, акцентується увага на проблемі зв'язку мови з ідеологією, національною політикою, процесах мовного розвитку країни, на моделюванні мовної поведінки особистості тощо. На основі опрацювання рекомендованих наукових джерел, присвячених аналізу мовних ситуацій у різних державах, студенти наводять приклади багатомовних ситуацій, факти мовних конфліктів, їх причин і наслідків, обґрунтовують залежність мовної ситуації від мовної політики.

Важливе місце у засвоєнні зазначеної теоретичної інформації на семінарських і практичних заняттях відводиться таким видам навчальної діяльності студентів, як диспути, інтелектуальні трибуни, аналіз соціальних ситуацій щодо використання мови, робота з першоджерелами, матеріалами періодичної преси, пошук наукової інформації для розв'язання проблемних питань, лінгвістичного аргументування, доведення та спростування думки під час розгляду альтернативних поглядів науковців на мовні явища; узагальнення й виділення головного в науковій інформації, опрацювання та рецензування наукової літератури тощо. У процесі такої роботи майбутні педагоги вчаться зіставляти різні погляди науковців на проблему, аналізувати їх, висловлювати власні міркування, обґрунтовувати думку, посилаючись на факти. Наведемо деякі завдання, пропонувані студентам:

1. Підготувати виступ для політичної трибуни на теми: «Єдина державна мова – єдність нації і держави», «Державна мова в Україні – українська», «Сучасність і майбуття української мови».

2. Підготуватися і взяти участь у диспуті (перелік обговорюваних питань додається) на тему: «Роль єдиної державної у процесі консолідації народу, єдності держави».

3. Провести дослідження мовних проблем у сучасному українському суспільстві.

4. Написати лист-звернення до кандидатів у народні депутати, використовуючи висловлювання П. Ю. Гриценка: *«Мова – наша цінність і об'єкт щоденної турботи, а не предмет політичного торгу»*.

5. Навести факти використання мовної ситуації в Україні у протистоянні її політичних сил. Дати свою оцінку

6. Висловити свою позицію щодо мови окремих передач національного телебачення тощо.

Доцільними є також реферативні дослідження студентів, приміром, на такі теми: «Історія мови і суспільства», «Становлення державності і стан мови», «Мова і народ», «Роль мови у становленні громадянського суспільства», «Мовні ситуації в країнах Європи», «Соціальна диференціація мови» тощо.

Розглядаючи історію світової і вітчизняної мовознавчої думки, особливу увагу слід звернути на лінгвістичні концепції тих учених, у яких закладалися теоретико-методологічні основи осмислення соціолінгвістичних проблем, обґрунтовувалася роль мови у становленні громадянського суспільства, зокріма таких, як В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Ф. де Соссюр, І. Бодуен де Куртене, І. Огієнко, Ю. Шевельов та ін.

У вступному розділі курсу сучасної української мови особливої значущості набувають питання походження і розвитку української мови як мови корінної титульної нації, яка репрезентує державу, її роль у становленні незалежності і самостійності України, проблеми розв'язання мовного питання у країні. Розгляд питань, які становлять зміст цього розділу, вимагає від студентів знання української історії, виникнення й розвитку українського етносу як автохтонного на власній землі.

У системі роботи передбачаються такі види діяльності:

- вивчення законодавчих документів, які визначали мовну політику в Україні у різні періоди її поступу, їх оцінка;
- самостійне визначення ідеологічних і соціальних принципів мовної розбудови у державі;
- пошук власних рішень виходу із кризових ситуацій в умовах двомовності, рекомендації для успішного вирішення мовних проблем тощо.

Окрім зазначених, навчально-виховний потенціал мають і завдання типу:

- проаналізувати теорію російського дослідника О. Шахматова про походження і розвиток східнослов'янських мов. З'ясувати ставлення мовознавців до цієї теорії в україністиці і, спираючись на докази науковців, назвати її хибні сторони;
- розкрити погляди українських дослідників на походження українського народу та його мови;
- підготувати лінгвістичну розвідку з презентацією на тему: «Боротьба української мови за свою самобутність»;
- ознайомитися з працею І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки», визначити її роль у становленні громадянської позиції особистості; висловити розуміння понять рідної і державної мови; назвати провідні принципи, визначені дослідником, для мовного розвитку в Україні;
- вивчити найголовніші мовні заповіді свідомого громадянина І. Огієнка, доповнити їх власними з огляду на сучасні суспільні процеси;
- з'ясувати сутність поняття «суржик», визначити його ознаки; написати аргументоване міркування, в якому висловити власне ставлення до проблеми.

Доцільно також залучати студентів до досліджень мовної ситуації в регіоні, міжособистісної комунікації у сім'ї, навчальних закладах, у студентському або іншому середовищі з використанням анкетування, інтерв'ювання, безпосереднього спостереження за мовленням представників різних соціальних груп та його аналізу. На основі таких досліджень майбутні філологи можуть підготувати доповіді або їх тези на наукові заходи, публікації, презентації тощо.

Варто практикувати і завдання на пошук та аналіз висловлювань відомих мовознавців, письменників, громадських діячів про суспільну значущість мови, мовний обов'язок кожного громадянина. За змістом таких висловлювань пропонуються завдання на побудову власних лінгвістичних міркувань. Наприклад:

• Прочитати висловлювання П. Ю. Гриценка, розкрити основну думку, побудувати лінгвістичне міркування, розкриваючи ідею дослідника.

Ми маємо твердо стояти на тому, що українська мова в Україні – єдина державна мова, водночас маємо дбати про розвиток і використання інших мов в Україні згідно з Конституцією України. Усі спроби змінити ситуацію і навіть переписати Конституцію України і її закони задля надання російській мові статусу державної – це вияви глибокого лукавства наших політиків, спроби перетворити мову на товар, предмет політичних торгів.

Формуванню громадянської свідомості майбутніх філологів сприяє проектна діяльність, зокрема участь студентів у проекті «Молодь за українську мову як державну».

Подібні завдання забезпечать формування професійних умінь студента-філолога – інтерпретувати мовну дійсність і водночас сприятимуть розвитку їх громадянської свідомості.

На сьогодні лінгвістична компетентність майбутніх філологів охоплює засвоєння мови як «засобу отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань» [10, с. 365]. Зазначене є предметом вивчення когнітивної лінгвістики. З огляду на основні її здобутки студенти мають усвідомити:

- роль мови в когнітивній діяльності особистості або етносу;
- специфіку репрезентації національною мовою процесів категоризації та концептуалізації;
- співвідношення концептуальної і мовної картин світу;
- залежність процесу концептуалізації від етносвідомості, соціуму, культури і субкультури, індивідуальної свідомості;
- особливості вербалізації різних типів концептів засобами національної мови, а також їх репрезентування в індивідуально-авторській мовній картині світу.

Засвоєння питань когнітивної лінгвістики і лінгвоконцептології стануть підґрунтям для науково-пошукової діяльності майбутніх філологів, зокрема дослідження таких концептів, як *Батьківщина, національна ідея, національна гідність, історична пам'ять, національна свобода, патріот* тощо. Матеріалом для студентських наукових розвідок слугують словники, наукові праці лінгвістів, виступи і публікації сучасних політиків, матеріали ЗМІ, твори українських письменників.

Залучення студентів до самостійного наукового пошуку в аспекті нашої проблеми забезпечує формування як спеціальних знань, умінь і навичок із предмета, так і загальногромадянських якостей.

Тісно взаємопов'язані етнолінгвістичний та лінгвокультурологічний підходи до вивчення мови і мовленнєвої діяльності зорієнтовані на розгляд особливостей відображення у мові «етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу» [10, с. 252]. Студенти мають переконатися, що мова слугує «чинником етнічної й культурної пам'яті, аттрактом самозбереження, розвитку етносу; дає змогу протистояти деструктивним чинникам» [10, с. 254]. Відповідно майбутні філологи мають засвоїти низку питань, у яких розкриваються співвідношення мови з духовною культурою народу, його менталітетом, народною творчістю, вплив на структуру мови вірувань, звичаїв, побуту, культури народу в цілому, мовної репрезентації особливостей етнічної свідомості тощо. Засвоєння теоретичних знань мови в окресленому аспекті створює підґрунтя для формування умінь і навичок студентів у роботі передусім з лексичним та фразеологічним матеріалом, яка передбачає віднаходження відповідних одиниць, з'ясування їх семантики, етимології, пояснення семантичних процесів, групування за характером парадигматичних зв'язків, розуміння їх ролі в текстах, використання у побудові власних висловлювань тощо. З цією метою у навчальній діяльності систематично використовуються соціокультурні тексти українознавчого, народознавчого типу, об'єднані спільною темою, приміром: «Україна. Народ», «Родина», «Народні ремесла», «Духовна культура українців», «Народна символіка», «Українська міфологія», «Народні свята», «Народна пісня», «Обереги українців», «Народна метеорологія» тощо. Зміст текстів подібної тематики розширює знання студентів про життя, побут, діяльність українського народу, його традиції, обряди, вірування, особливості світосприйняття і світобачення, спосіб мислення про навколишній світ, суспільство і роль у ньому людини, музичну й образотворчу творчість тощо.

У процесі вивчення лексичного і фразеологічного складу мови, у якому найбільшою мірою виявляється національна специфіка мови, можлива система вправ і завдань типу:

– виокремлення в структурі лексичного та фразеологічного значення етнографічного, етнокультурного, символічного компонентів, які відбивають спосіб життя етносу, його матеріальну та духовну культуру, їх вплив на конотацію лексеми чи фраземи;

– виявлення національно маркованої лексики, безеквівалентних лексем, які номінують специфічні для певної культури поняття, фонових слів, етносимволів, міфологем, розкриття їх семантики та етимології;

– самостійне укладання словників етнографізмів, міфологем, культурем, етносимволів за лексикографічними джерелами, текстами художньої літератури, наукових історико-культурних розвідок, публіцистики;

– дослідження лексико-семантичних полів з архісемами, які номінують явища життя і побуту українців, їх культури тощо.

У процесі такої роботи у студентів формується розуміння мови як репрезентанта духовних цінностей етносу, національно-культурного надбання народу, джерело пізнання духовного світу рідного народу, як коду історичної пам'яті.

Застосування текстоцентричного підходу у моделюванні навчальних занять, особливо з курсу сучасної української мови, використання соціокультурних текстів як дидактичного засобу дозволить систематично розширювати знання студентів про основні національні і громадянські цінності (українська ідея, державна незалежність України, самопожертва у боротьбі за свободу нації, патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, протидія антиукраїнській ідеології, свобода, пошана до закону, рівність громадян перед законами, самовідповідальність людини, права людини на життя, власну гідність, пошана до національно-культурних цінностей інших народів тощо) і водночас формувати їх.

Висновки. Отже, в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій особливої ваги набуває проблема формування свідомого, компетентного, патріотично налаштованого, суспільно активного громадянина. Важлива роль у цьому процесі відводиться вчителю, зокрема вчителю-філологу, чим зумовлено визначення пріоритетних завдань його підготовки у вищому педагогічному закладі. Громадянська свідомість майбутнього вчителя української мови і літератури є його важливою професійною якістю, формування якої можливе у процесі вивчення нормативних лінгвістичних дисциплін. Опанування системою знань про мову з урахуванням соціолінгвістичного, когнітивного, етнолінгвістичного і лінгвокультурологічного підходів, застосування різних видів навчальної діяльності, реалізація виховних цілей у системі роботи з мовним матеріалом через використання соціокультурних текстів сприятиме формуванню у майбутніх філологів поваги до національних і духовних цінностей народу, в тому числі й до мови.

У перспективі можлива розробка моделі громадянської свідомості майбутнього філолога та визначення умов і шляхів формування її складників у процесі засвоєння студентами лінгвістичних курсів.

Список використаних джерел та літератури

1. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
2. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників : дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / П. Вербицька. – Луцьк, 2000. – 224 с.
3. Кучинська І. Педагогічні погляди на громадянське виховання видатних українських діячів ХХ ст. // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 11. – С. 42–43.
4. Політичний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – К. : Генеза, 1997. – 278 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
6. Шестопалюк О. В. Громадянське виховання майбутніх учителів : теоретичні і методичні аспекти : монографія / О. В. Шестопалюк – Вінниця : Консоль, 2008. – 260 с.
7. Бех І. Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості // Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. ст. – Черкаси, 1998, С. 4–5
8. Завалевський Ю. І. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти : наук.-метод. рекомендації. / Ю. І. Завалевський, Ю. А. Прокопович, В. В. Сагарда. – Чернівці : Букрек, 2004. – 47 с.

9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 56 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 712 с.

Валентина Антоновна Калиш,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українського мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка,
e-mail: va-kl@ukr.net

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО СОЗНАНИЯ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КУРСОВ

Статья посвящена проблеме формирования гражданского сознания будущих учителей украинского языка и литературы как существенного критерия гражданственности в процессе изучения нормативных лингвистических дисциплин в высшем педагогическом заведении. Выяснено сущность ключевых понятий, обосновано, что гражданское сознание студентов-филологов выражается в ценностном отношении, привязанности к родному языку, ответственности за его судьбу на современном этапе и в будущем, в желании использовать государственный язык во всех сферах деятельности, содействии через язык возрождению и пропаганде истории, культуры, традиций украинского народа. Выделены аспекты изучения языка и определены теоретические вопросы, усвоение которых обеспечит реализацию поставленных целей, определены содержание и виды учебно-научной деятельности студентов, направленных на воспитание у них качеств гражданина.

Ключевые слова: гражданин, гражданственность, гражданское сознание, язык, социокультурные тексты.

Valentyna Kalish,

Pedagogical sciences candidate, associate professor of Ukrainian language, literature and teaching methods chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university,
e-mail: va-kl@ukr.net

FUTURE PHILOLOGISTS' CIVIL CONSCIOUSNESS FORMING IN THE PROCESS OF LINGUISTIC COURSES STUDYING

***Introduction.** The relevance of the problem is determined by the current tendencies of democratic transformations in Ukraine, the process of the state independence setting, the identity of the Ukrainian people, the processes of the nation forming, integration into the European community. The important task of the higher pedagogical institution is to train a future teacher with a high level of professionalism and stable moral and valuable attitude to the state, the nation, the people, to himself as a citizen of Ukraine who is ready for educational functions implementing.*

***Purpose.** The paper is aimed to present the linguistic courses possibilities in the process of future philologists' civil consciousness forming, to define the theoretical issues which studying will provide the realization of the stated purposes, to determine the content and types of students' educational and scientific activities aimed at upbringing students' citizen qualities.*

***Methods.** In our research the analysis of scientific and methodological literature on the problem of the investigation, method of students' educational activity modelling and method of exercises were applied.*

***Results.** In the process of teaching such normative courses as Introduction to Linguistics, General Linguistics, Modern Ukrainian Language, History of the Ukrainian Literary Language we form future philologists' understanding the language as a systemic and structural phenomenon, their skills and abilities to identify, analyze and use the language units and categories. It is also necessary to form students' understanding the language as an important factor of ensuring full-value society existence, reflecting social and national world view, representing the interests of the state, society, and every citizen; students' attitude to the native (national, state) language as to an intellectual, spiritual and cultural value that should be studied, valued, saved and developed; the system of valuable and social orientations, attitude to the society, state, and nation.*

Forming future philologists' civil consciousness, civil self-determination, dignity, active social position, tendency to participation in state and nation-building processes, national and patriotic feelings in the process of

linguistic training should have a systemic character. It is possible to provide this taking into account the close interrelation of systemic and structural and sociolinguistic, ethnolinguistic and linguocultural, cognitive and other approaches to language study.

The paper defines the theoretical issues which studying will provide the realization of the stated purposes, it determines the content and types of students' educational and scientific activities aimed at upbringing students' citizen qualities.

The important place in mastering sociolinguistic, ethnolinguistic theoretical information at the seminars and practical lessons is given to such types of students' educational activities as disputes, intellectual platforms, analysis of social situations concerning the language use, work with primary sources of information, periodicals materials, search of scientific information for solving problem issues, linguistic argumentation, proving and refuting the thoughts while discussing scientists' alternative views on language phenomena; generalization and outlining the main idea in scientific information, processing and reviewing of scientific literature, writing of abstracts, scientific reports, publications, etc.

The effective types of students' educational activity are independent study of the language situation in the region, interpersonal communication in family, educational institutions, in student's or other environment using questioning, interviewing, direct observation of the speech of the representatives of different social groups and its analysis, research of language representation of ideological, national, social, ethnocultural concepts.

Considerable attention is paid to the exercises that are organized on the basis of sociocultural texts as didactic means that allows to broaden systematically students' knowledge of the main national and civil values (the Ukrainian idea, the state independence of Ukraine, self-sacrifice in the struggle for freedom of the nation, patriotism, readiness to defend the Motherland, counteraction of the anti-Ukrainian ideology, freedom, respect for the law, national and cultural values of other people, etc.) and at the same time to form them.

Originality. *The methodical aspects of future philologists' civil consciousness forming in the process of linguistic courses studying are defined in the paper.*

Conclusion. *The civic consciousness of the Ukrainian language and literature future teacher is his important professional quality and its forming is possible in the process of normative linguistic courses studying. Mastering the system of language knowledge taking into account sociolinguistic, cognitive, ethnolinguistic and linguocultural approaches, usage of different types of educational activity, realization of the educational purposes in the system of work with language material through the use of sociocultural texts will lead to forming future philologists' respect for the national and spiritual values of the people, in particular to the language.*

Key words: *citizen, civic consciousness, language, sociocultural texts.*

References

1. Mats'ko L. I. Ukrayins'ka mova v osvitr'omu prostori : navchal'nyy posibnyk dlya studentiv-filolohiv osvitr'o-kvalifikatsiynoho rivnya «mahistr» / L. I. Mats'ko. – K. : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. – 607 s.
2. Verbyts'ka P. V. Orhanizatsiyno-pedahohichni zasady hromadyans'koyi osvity starshoklasnykiv : dys. kand. ped. nauk: 13.00.07 / P. Verbyts'ka. – Luts'k, 2000. – 224 s.
3. Kuchyns'ka I. Pedahohichni pohlyady na hromadyans'ke vykhovannya vydatnykh ukrayins'kykh diyachiv KhKh st. // Ukrayins'ka literatura v zahal'noosvitniy shkoli. – 2005. – # 11. – S. 42–43.
4. Politychnyy entsyklopedychnyy slovnyk : navch. posib. dlya stud. vyshchyykh navch. zakl. – K. : Heneza, 1997. – 278 s.
5. Honcharenko S. U. Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk / S. U. Honcharenko – K. : Lybid', 1997. – 374 s.
6. Shestopalyuk O. V. Hromadyans'ke vykhovannya maybutnikh uchyteliv: teoretychni i metodychni aspekty : [monohrafiya] / O. V. Shestopalyuk – Vinnytsya : Konsol', 2008. – 260 s.
7. Bekh I. D. Psykholoho-pedahohichni umovy vykhovannya u molodi hromadyans'kosti // Hromadyans'ke vykhovannya molodi v umovakh transformatsiyi suspil'stva : Zb. nauk. st. – Cherkasy, 1998, S. 4-5
8. Zavalevs'kyy Yu. I. Hromadyans'ka osvita i hromadyans'ke vykhovannya v zakladakh osvity : nauk.-metod. rekomendatsiyi. / Yu. I. Zavalevs'kyy, Yu. A. Prokopovych, V. V. Saharda. – Chernivtsi : Bukrek, 2004. – 47 s.
9. Ohiyenko I. Nauka pro ridnomovni obov'yazky / Ivan Ohiyenko. – K. : Yaroslaviv Val, 2014. – 56 s.
10. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka : napryamy ta problemy : Pidruchnyk / O. O. Selivanova – Poltava : Dovkillya – K, 2008. – 712 s.

Отримано редакцією 11.10.2017 р.